

O početku osječkoga novinstva na hrvatskom jeziku

Mlikota, Jadranka

Source / Izvornik: **Filologija, 2012, 56, 83 - 110**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:365913>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-06-05**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Jadranka Mlikota
Filozofski fakultet Osijek
Katedra za suvremeni hrvatski jezik
L. Jägera 9, HR-31000 Osijek
jmlikota@ffos.hr

O POČETKU OSJEČKOGA NOVINSTVA NA HRVATSKOM JEZIKU

U radu se opisuje osječka novinska izdavačka djelatnost 19. stoljeća, s posebnim osvrtom na početke izdavanja novina na hrvatskom jeziku. Opisuju se i uspoređuju slovopisna, pravopisna i jezična obilježja prvih osječkih novina na hrvatskom jeziku — *Branislava* (1878.)¹ — s jezikom *Narodnih novina* iz sedamdesetih godina 19. st. Njihov se jezik postavlja u suodnos s jezikom osječke *Narodnosti* (*Народности*) (1874.), latinično-ćirilичnim novinama koje se u Osijeku pokreću četiri godine prije *Branislava*, a čija jezična obilježja stoje u otklonu od hrvatske jezične norme 19. st. Kolike je tragove *Narodnost* ostavila na ostalim osječkim novinama pokrenutima do kraja 19. st., potvrdit će jezik dvaju službenih glasila: dvojezičnoga hrvatsko-njemačkoga *Slavonskoga Lloyd: Službenoga glasila trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju* — *Slavonischer Lloyd: Officielles Organ der Handels und Gewerbekammer für Slavonien* (1889.) i *Viestnika Županije virovitičke* (1892.).

Osječka novinska djelatnost u 19. stoljeću

Novinska izdavačka djelatnost u Osijeku² započinje 1848. godine prvim novinama na njemačkom jeziku.³ Riječ je o listu *Volksredner für Va-*

¹ Pod istim su naslovom 1844. tiskane i prve ilegalne hrvatske (ilirske) novine »koje su, zbog cenzure u Hrvatskoj, tiskane u Beogradu. Izlazile su samo četiri mjeseca, od 20. studenoga 1844. do sredine veljače 1845. u 13 brojeva i na 52 stranice neprijekidnoga teksta. List se dopremao tajnim putovima u Hrvatsku, a raspačavao se po cijeloj tadašnjoj *Hrvatskoj* i Slavoniji. Glavni je urednik i autor većine tekstova Bogoslav Sulek.« (Ham 2011a:5). Vidi i: Ježić 1934:148–151, Šindak 1961.

² Vidi: Rišner—Glušac 2011.

³ Bibliografiju je osječkih novina započela Vesna Burić izrađujući katalog novina

terland, *Freiheit und Gesetz* (Pučki govornik za domovinu, slobodu i zakon), izrazito mađaronski usmjerenom i bez literarnih težnja.⁴ U programatskom članku *Die Proberede als Programm* ističe se da je to »prvi slobodni list prvog osječkog časopisa« (Firinger 1936:11) o kojem Kamilo Firinger bilježi sljedeće:

U narodnom i političkom pogledu list je bio otvoreno mađarofilski, te u ime nekog slobodoumlja, liberalizma, demokracije i neposrednosti držeći uz Mađzare napadao ne samo Beč i reakciju, već je otvoreno ustajao protiv Zagreba, bana Jelačića i prema tome protiv svih hrvatskih odnosno slaven-skih težnja. (Firinger 1936:12)

Razloge tako kasnoga pokretanja novinske djelatnosti u Osijeku⁵ djelomice otkrivaju neistraženi arhivi. Iz arhivske se građe, primjerice, doznaje da je 5. svibnja 1813. Zink, upravitelj tiskare Divald,⁶ predao molbu za izdavanje njemačkoga Tjednika za sve staleže u Osijeku i okolici s obavještajnim listom (*Wochenschrift für alle Stände in Esseck und der umliegenden Gegend*), ali ju Ugarsko namjesničko vijeće u Budimu odbija s obrazloženjem da su

'ovo kraljevstvo i njemu pridružene pokrajine zasada snabdjeveni dovoljnim brojem časopisa pisanih u jezicima, koji vrijede na njihovu području', i da, prema tome, 'nema potrebe, da se broj takvih časopisa poveća'. (Firinger 1954:226)⁷

unutar zavičajne zbirke Essekiane, a nastavila ju Marina Vinaj, voditeljica Hemero-teke Muzeja Slavonije Osijek od 1994. godine. Ta se bibliografija temelji na Zbirci novina Muzeja Slavonije koja broji više od tri stotina naslova periodike. O nekima je od njih M. Vinaj napisala značajne radove. Vidi: Vinaj 1997:245–254, Vinaj 1998:215–224, Vinaj 2002a:215–225, Vinaj 2002b:171–177, Vinaj 2003:7–35.

⁴ Vidi: Obad 1989:20. O (prvim) osječkim novinama na njemačkom jeziku vidi i: Firinger 1936:33–35, Fruk 1997: 29–34, Fruk 1998:79–83, Fruk 2004:149–158 te već navedene radove M. Vinaj.

⁵ Zagreb će svoje prve novine, pisane latinskim jezikom, dobiti 1771., naslovljene *Ephemerides Zagradienses* (Zagrebačke novine). Tih je novina otisnuto svega 50 brojeva, no nije sačuvan ni jedan primjerak. Vidi: Horvat 2003:31. Prve novine na hrvatskom jeziku bile su dvojezične – talijanske i hrvatske - naslovljene *Il Regio Dalmata – Kraljevski Dalmatin*: »List je bio dvojezičan: talijanski i hrvatski. Tekst je bio složen dvostupačno, desni je stupac bio hrvatski, lijevi talijanski. (...) Hrvatski je tekst bio doslovan prijevod talijanskog dijela lista.« (Horvat 2003:46).

⁶ Tiskara je Ivana Matina Divalda (rodom iz Budima) prva svjetovna tiskara u Osijeku. Izdavačka djelatnost prve osječke, franjevačke, tiskare, prve svjetovne Divaldove te ostalih kasnijih osječkih tiskara osobito su predmetom istraživanja sljedećih autora: Medved 1929:82–88, Laszowski 1936:21, Bösendorfer 1939:113–146, Bösendorfer 1942:70–89, Malbaša 1954:105–140, Malbaša 1956:209–232, Malbaša 1958:257–301, Malbaša 1978, Malbaša 1979:209–214.

⁷ Usp. i: Firinger 1952:190–192.

Iz obrazloženja se može doznati da je Slavonija početkom 19. stoljeća potrebe svojega gospodarskoga i kulturnoga života prisilno pokušala nadomjestiti peštanskim i bečkim listovima pa stoga i ne čudi činjenica da će početak osječke novinske djelatnosti biti obilježen izrazitom dominacijom ponajprije njemačkoga jezika.⁸ No bilo bi pogrešno tvrditi da je njemački utjecaj bio samo i izrazito negativan i usmjeren zatiranju hrvatske samosvijesti:⁹

Prije bi se moglo reći, koliko god to odudaralo od do sada uvriježenog mišljenja, da je njemački tisak djelovao u pravcu kulturnog osvješćivanja Hrvata i njihovog tješnjeg povezivanja s ostalim (južno)slavenskim narodima. (Obad 1989:33)

Osječke su novine doduše izlazile na njemačkom jeziku ali su za suradnike imale i mnoge Hrvate: Izidor Kršnjavi, Jakob Frank, Ivan Krnic, Franjo Sudarević, Ernst Placher, Josipa Glembaj...jer njemački je jezik bio jezik komunikacije obrazovanog građanstva i jezik kulturnog događanja, a novina na nacionalnom jeziku još nije bilo. (...) tako je i publicistika na njemačkom jeziku u znatnoj mjeri i školovala, kako autore tako i publiku za novine na materinjem jeziku. (Obad 1989:52–53)

Rečeno će poduprijeti i jedan od najdugovječnijih osječkih listova *Die Drau* (Drava)¹⁰ u kojem kao nedjeljni prilog izlazi *Osječki list: pučki organ za narodno-gospodarstvenu politiku, pouku i zabavu*, glavnoga urednika Julija

⁸ Naime, u Osijeku do pojave prvih novina na hrvatskom jeziku (1878.) izlazi čak pet novina na njemačkom jeziku: *Der Volksredner für Veteranland, Freiheit, und Gesetz, für Kunst, Gewerbe und Wissenschaft* (1848.), *Esseker Lokalblatt und Landbote: Belletristische Wochenschrift für Kunst, Industrie, Handel, Gewerbe und Landwirtschaft* (1864.), *Die Drau: Organ für Politik und Volkswirtschaft* (1868.), *Esseker allgemeine illustrierte Zeitung* (1869.), *Esseker Zeitung: Organ für Politik, Volkswirtschaft und Unterhaltung* (1874.). Vidi: Vinaj 1998:41. Navedeno ne čudi s obzirom na to da je Osijek, kao što je to bilo i u ostalim našim krajevima, sve do te 1848. bio trojezičan: »Službeni jezik bio je latinski. Domaće vlasti — županija i gradsko poglavarstvo — uređivali su latinskim jezikom, primajući (naravno) podneske i na hrvatskom i na njemačkom jeziku. Vojska, zatim općedržavne ustanove, kao što je to bio solarski ured (carinarnica) i pošta, uređivali su njemački. U pučkim školama učilo se njemački i hrvatski, u gimnaziji osim toga i latinski. S razvitkom mađarske narodne misli nastojalo se sve češće i žestije s mađarske strane širiti i mađarizaciju, napose putem škola. Uspjeh nije bio vidljiv, kad u Osijeku nije bilo Mađara, na koje bi se moglo osloniti. Kod Hrvata i Srba nije se moglo računati na uspjeh, jer nisu imali razloga da se pomadžare, njemački je element bio otporniji, ali je bio nesigurna i kolebljiv.« (Firinger 1955:12).

⁹ Vidi i: Hergešić 2005:101.

¹⁰ *Die Drau* počinje izlaziti u Osijeku od srpnja 1868. godine u tiskari Dragutina Lehmana i drug u vlasništvu Gustava Wagnera i Jakoba Franka. Tiskanje Drave 1870. preuzima Julije Pfeiffer koji 1876. osniva suvremenu tiskaru. S prekidima *Die Drau* izlazi 61 godinu, do 1929. Vidi: Malbaša 1978.

Pfeifferra, za godinu 1885. od broja 1. (18. 5.) do broja 19.,¹¹ a i u kasnijim se godinama u Dravi mogu naći manje vijesti i prilozi na hrvatskom jeziku:

Tako Drava godine 1878. ispraća Hrvatsko dramsko društvo iz Zagreba s pokličem na hrvatskom jeziku – ‘Hrvati glumci nijeste zadnji u umiću. Uzore nam rodu date nove.’ (Obad 1989:39)

Osječani te iste 1878. dočekuju i svoj prvi list na svom – hrvatskom jeziku.

Branislav – prve osječke novine na hrvatskom jeziku

Riječ je o *Branislavu: listu za politiku i narodno gospodarstvo*, kako čitamo u njegovu podnaslovu,¹² koji se pojavio u vrijeme već snažnoga ilirskoga zamaha u osječkoj sredini.¹³ Dosadašnja znanstvena čitanja *Branislava* redovito započinju neospornom atribucijom prvoga osječkoga lista na hrvatskom jeziku, ali i njegovom političkom orijentacijom kao opozicijskoga glasila protiv vlade Ivana Mažuranića, a podržavajući političku liniju Milana Makanca.¹⁴ Sadržajno čitanje *Branislava* otkriva tematiku kojom je uredništvo bilo zaokupljeno: list je pretežno prenosio događaje s bosan-

¹¹ Prema: Vinaj 2003:15.

¹² I svojim se podnaslovom osječki *Branislav* posve uklapa u stil oblikovanja glasila u 19. st.: »Gotovo do kraja 19. st. novine u Hrvatskoj, a tako i u Osijeku, njeguju stil časopisnog oblikovanja svojih glasila, te i čitamo u podnaslovima da su to glasila za politiku, znanost, zakon, umjetnost i gospodarstvo. Ta najranija izdanja nisu redovita, valjalo je sakupiti materijala za pojedini broj, koji je i cijeli izgledao poput dovršene i lijepo ispričovijedane priče.« (Vinaj 2003:10).

¹³ Ilirske je ideje još 1835. u Slavoniji počeo širiti Mato Topalović koji je 1834. kao slušač bogoslovije u Beču dolazio u susret s Gajem. Vidi: Prohaska 1913, Medved 1924:86–89. U 5. broju Gajeve *Danice* Topalović piše »(...) da je prošle godine u Beču razgovarao o popravljaju našega pravopisa i misli, da je to najglavnija strana našega ‘izobraženja’. ‘Bez jednoga pravopisa k svrhi nedojdosmo, bez njega nikada sloge ni prave ljubavi.’« (navedeno prema: Medved 1924:86). Prva će knjiga Gajevim slovo- pisom u Osijeku izići 1842. (Prohaska 1913:6–7). Riječ je o knjizi upravo Mate Topalovića *Tamburaši ilirski* na čijem omotu čitamo autorovu molbu da mu općinstvo ilirsko oprostí »(...) što se izdanje ovog prvog sveščića tako zakasnilo. Bilo je za to, jer se na slova iz Zagreba dugo čekalo; i jer ovdašnja tiskara (sc. Divaldova) još mnogo potrebuje da svojim poslovima u obćinstvu našem podpuno i na vrême zadovolji; kako takojer što je i izdatelj od tiskarne udaljen.« (navedeno prema: Medved 1924:86). Topalović je, naime, knjigu najavio još 1841. u *Oglasu k pretplati na narodni zabavnik* za god. 1842., pod imenom *Jeka od Osēka* koji je također tiskan Gajevim slovo- pisom. Upravo tu 1842. godinu D. Prohaska navodi kao godinu u kojoj je izrazito nacionalno probuđena osječka sredina: »Oni su [Osječani – istaknula J.M.] već od godine 1842. javno izricali svoje želje u pogledu jezika narodnoga. Istina je, staleži i redovi branili su samo latinski jezik, ali narodnim su se služili sve češće u domorodnim prigodama, a u Požunu i pred kraljem složno su radili s Hrvatima iz Zagreba.« (Prohaska 1913:20).

¹⁴ Vidi: Vinaj 1997:248 i dalje, Horvat 2003:227.

skoga bojišta,¹⁵ bavio se izborima i skupoćom koju je u gradu i okolici izazvala vojska, donosio je i nekoliko članaka s antiklerikalnom oštricom.¹⁶ List potpisuje Martin Polić,¹⁷ ali:

Tko je bio vlasnik *Branislava*, nije dokraja poznato, tek nailazimo na podatak da je Polić preuzeo uređivanje lista na poziv *časnih vlasnika*, a tiskao ga je u tiskari Julija Pfeiffera. Bila je to prva moderna tiskara u Osijeku (...) (Vinaj 1997:250)

Prvi se broj *Branislava* otisnuo 1. srpnja 1878. godine, a nakon nepune godine izlaženja (posljednji se broj pojavio 5. ožujka 1879.) ugasio se. Izlazio je tri puta tjedno: ponedjeljkom, petkom i nedjeljom,¹⁸ obraćao se svima i pisao za sve:

želeći gradu pomalo izdvojenom od ostatka domovine, loše prometno povezanom (...) probuditi osjećaje pripadnosti hrvatskom narodu, upravo pred predstojeće izbore. Zato se obraća na hrvatskom jeziku, braneći slavu raskomadane domovine. (Vinaj 1998:20)

Kakvim se to hrvatskim jezikom *Branislav* obraćao svojim Osječanima? Usporedimo li njegov jezik s jezikom *Narodnih novina* sedamdesetih godina 19. st., a koje su i tada kao i na početku svojega izlaženja (1835.) snažno jezično djelovale na učvršćivanju štokavske, ilirske, stilizacije književnoga jezika,¹⁹ razvidno je da istu — književnu, naddijalekatnu — stilizaciju *Branislav* podastire svojim čitateljima. Jezik je to razvijene zagrebačke filološke škole prepoznatljivo određen trećim izdanjem *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* Adolfa Vebera Tkalčevića,²⁰ objelodanjene 1876., dakle samo dvije godine prije osječkoga novinskoga prvijenca. Pa kada se o Osijeku s kraja 19. st. govori kao o gradu koji je od ostatka domovine loše prometno povezan, onda upravo *Branislav* svojim jezikom potvrđuje bespriječnu jezičnu povezanost s ostatkom domovine. Za potvrdu je te

¹⁵ Berlinski je kongres 28. lipnja 1878. donio mandat Austro-Ugarskoj Monarhiji da okupira Bosnu pa se u osječkom listu ta tematika činila nezaobilaznom i zbog same blizine ratnih operacija. Vidi: Vinaj 1998:20.

¹⁶ J. Horvat iz takvih napisa u *Branislavu* zaključuje da »Možda zbog toga list nije izravno podupirao Strossmayer, koliko je god njemu i Račkome bila po čudi pojava opozicionog lista.« (Horvat 2003:227).

¹⁷ Martin je Polić bio profesionalni novinar, ranije je uređivao kraljevački list *Primorac*. Vidi: Vinaj 1998:19.

¹⁸ Premda list izlazi samo tri puta tjedno, riječ je novinama kako ih danas značenjski pojмимо (Vujić 1997:184) jer u razdoblju o kojem je riječ novinama se ne nazivaju samo dnevna glasila, već i tjedna i dvotjedna izdanja. O značajkama novina 19. stoljeća vidi: Vinaj 2003:7–35.

¹⁹ O značenju i ulozi *Narodnih novina* u oblikovanju književnoga jezika 19. st. vidi osobito: Ham 2005:165–179.

²⁰ U radu kratim naslov u *Slovnica hrvatska*.

tvrdnje dovoljno istaknuti samo najprepoznatljivija obilježja zagrebačke filološke škole koja na svojim stranicama upisuju i *Narodne novine* i osječki *Branislav*, i to na pravopisnoj, slovopisnoj, obličnoj i sintaktičkoj razini.

Tako se u osječkom *Branislavu* tekstovi dosljedno objavljuju morfonološkim, zagrebačkim, pravopisom jednako kao i tekstovi objavljeni u *Narodnim novinama*:²¹

razširene, razsutih, razkomadanu, odpor... (Branislav, 1/1878.),²² *izpod, žalostno, srbska, podkriepio* (Branislav, 2/1878.), *absolutistički, predteča* (Branislav, 3/1878.)

englezkom, iztočnoj, absurdna, neodvisna (Narodne novine, 31/1878.), *izvrstno, uztreba, sboru* (Narodne novine, 37/1878.), *družtvu, izključuje, sdruženu, iztoku* (Narodne novine, 38/1878.), *podpuno, priobćuje* (Narodne novine, 122/1878.)

Zagrebačkom, morfonološkom, pravopisu u osječkom *Branislavu* i zagrebačkim *Narodnim novinama* odgovara jednako tako i slovopis zagrebačke filološke škole koji je upravo u trećem izdanju Veberove *Slovnice hrvatske* manjim brojem slovopisnih promjena usklađen s tada suvremenom jezičnom praksom; tako se i u Veberovoj slovnici i u objema novinama umjesto tzv. rogatoga *e* (*ě*) u dugim slogovima bilježi *ie*, u kratkima *je*:

naviestiti, vredjati, grieh, rieč, ovdje, namjesto, objesiti, posvjedoči, uspjesi... (Branislav, 1/1878.)

namijenjeni, obaviesti, sliepa, uvjete, zahtjevi, namjeravaju, sjednici, promjene... (Narodne novine, 31/1878.)

Dok je u jeziku *Narodnih novina* dosljedno provedeno takvo slovopisno bilježenje dvoglasnika,²³ u *Branislavu* će se u neovisno o dužini sloga pisati i *ie* i *je*: *cielokupnu, nepogriešivi*, (Branislav, 3/1878.), *bjeg, povjesti* (Branislav, 2/1878.). Naime, ilirci počinju napuštati tzv. rogato *e* (*ě*) od 1844. godine te u dugom i u kratkom slogu upisuju isti dvoslov — *ie*,²⁴ praksa je to

²¹ *Narodne se novine* ne odriču morfonološkoga pravopisa »(...) ne samo do kraja 19. st., nego još do 1918. Narodne novine upotrebljavaju morfonološki pravopis (*uredništvo, vrstnoća, oružništvo...*) i pripadajući mu slovopis (*vrieme, sviat, dogadjaj...*).« (Ham 2005:178).

²² Početna se brojka uz ime novina odnosi na broj, a nakon nje slijedi godina tiskanja novina. Tako i u ostalim publikacijama čiji se jezik analizira u ovom radu.

²³ *Narodne su novine* 1849. napustile ilirsko tzv. rogato *e* (*ě*) »(...) i u dugim i kratkim slogovima pišu *ie*: *bielo, bielina*. Uz promjenu da se u dugom slogu piše *ie* (*bielo*), a *je* u kratkom (*bjelina*), Novine su dvoglasnik bilježile kao *ie/je* sve do 1918.« (Ham 2005:169).

²⁴ O ilirskom rogatom *e* B. Tafra osobito bitnim ističe sljedeće: »Uvođenjem 'rogatoga' *e* na početku preporoda bilo je najmudrije rješenje koje su ilirci mogli tada donijeti da bi Hrvate ujedinili u jednom standardnom jeziku. Ono je samo programski dopu-

koja se počela provoditi u reformiranom latinicom prvi put te godine izdanom Gundulićevu *Osmanu* pa ondje čitamo i »*liek, lien, liep* pored *liepota, lieto*« (Vončina 1997:651). Stoga i primjeri bilježenja *ie/je* u *Branislavu* neovisno o duži sloga (*grieh/nepogriješivi*) potvrđuju slijeđenje jezične prakse sredine 19. stoljeća. Pokoji pak hiperijekavizam na stranicama osječkoga *Branislava* (primjerice *srietnom* (Branislav, 2/1878.), *trieba* (Branislav, 3/1878.)) te pokoji ekavizam (u primjeru *predlog* (Branislav, 7/1878.)) može se pripisati dijalekatnim utjecajem; no kako je riječ o manjem broju primjera, zaključiti je da je *Branislavov* jezik tek rubno u otklonu od zagrebačke norme.

U skladu s trećim izdanjem Veberove *Slovnice hrvatske* i slovopisnim promjenama danim u njoj, u *Branislavu* se, jednako kao i u *Narodnim novinama*, umjesto *èr* piše *r* bez popratnoga mukloga *è*:

(...) i bez otpora *hrvatskoga* naroda (...) (Branislav, 1/1878.)

(...) glavna je zadaća *državnopravne* opozicije (...) (Branislav, 1/1878.)

(...) ako se u *Hrvatskoj* državopravna smatra (...) (Branislav, 2/1878.)

U *prvi* čas može se Bosna nazvati upravo *srietnom* (...) (Branislav, 2/1878.)

(...) iduć dosadašnjim putem, mi samo *utvrđujemo* vlast magjarskoga saveznika. (Branislav, 3/1878.)

Hrvati imaju o Bosni svoju *tvrd* misao, (...) (Branislav, 3/1878.)

(...) baciti svoju vojsku u *Srbiju* (...) (Narodne novine, 38/1878.)

(...) koja Ruse u duši *mrzi* (...) (Narodne novine, 38/1878.)

(...) pa je nije *održao* (...) (Narodne novine, 38/1878.)

(...) uz neutralnost drugih *državah* (...) (Narodne novine, 133/1878.)

Kada je riječ o napuštanju pisanja *èr* u *Narodnim novinama*, treba reći da su one postupno napuštale bilježenje popratnoga otvornika uz slogotvorno *r* pa se u godištu iz 1868. pronalaze dvostrukosti — piše se i *èr* i *r*: »*hrvatsko-srbski*, ali i *hèrvatsko-sèrbski*« (Ham 2005:169), ali desetljeće poslije takvo je dvostruko pisanje napušteno te Novine pišu samo *r*. *Branislav* preuzima upravo takvu tradiciju pisanja koja se sedamdesetih godina potvrdila i normativno — Veberovom *Slovnícom hrvatskom* — ali i uporabno.

Branislav također na svojim stranicama upisuje još jedno slovopisno rješenje zagrebačkih slovničara — pisanje dvoslova *dj* i *gj* (samo u tuđicama) na mjestu suvremenoga *đ*. Isto je slovopisno rješenje preuzeto i u *Narodnim novinama* kako je razvidno iz tablice:

štaló sve jatovske izgovore, ali je jekavski izgovor bio normiran. Ispunivši svoju ujediniteljsku funkciju, 'rogato' je *e* prepustilo mjesto dvoslovima *ie* i *je*, dotad najčešće rabljenim grafemima za dugi i kratki jatovski slog. Ti su se grafemi zadržali još i na početku 20. st. unatoč tomu što je tadašnja pravopisna norma određivala troslov *ije* za dugi jat.« (Tafra 2003:310).

	Branislav	Narodne novine
<i>dj</i>	<i>vriedjati</i> (1/1878.), <i>tudjemu</i> (1/1878.), <i>tudjinstvom</i> (1/1878.), <i>gradjevni</i> (1/1878.), <i>izmedju</i> (2/1878.), <i>dodje</i> (2/1878.), <i>takodjer</i> (2/1878.), <i>vidja-ju</i> (2/1878.), <i>medjunarodne</i> (2/1878.), <i>prilagodjujemo</i> (3/1878.), <i>pravosudja</i> (3/1878.), <i>ludja</i> (7/1878.)	<i>takodjer</i> (30/1878.), <i>medjutim</i> (30/1878.), <i>sudjeno</i> (30/1878.), <i>po-dje</i> (31/1878.), <i>prodje</i> (31/1878.), <i>dogadjaji</i> (37/1878.), <i>izra-djene</i> (39/1878.), <i>pravosudje</i> (122/1878.), <i>nadjoh</i> (122/1878.)
<i>gj</i>	<i>Magjara</i> (1/1878.), <i>magjarski</i> (2/1878.), <i>magjaronstva</i> (2/1878.), <i>ma-gjarskoga</i> (2/1878.)	<i>magjarski</i> (38/1878.), <i>magjarskim</i> (listovom) (38/1878.), <i>magjarsko-ga</i> (naroda) (38/1878.), <i>Magjari</i> (38/1878.)

Kada je riječ o jezičnim obilježjima osječkoga *Branislava* — morfološkim i sintaktičkim ponajprije — razvidno je da *Branislav* ni u čemu ne odstupa od prakse svojega vremena; slijeđenje je to jezičnih obilježja zagrebačke filološke škole, a poneko pak odstupanje od njezinih normativnih rješenja tek je potvrđivanje onih jezičnih promjena koje nikako nisu prijelomne, već su posljedicom neprekinutoga jezičnoga razvoja. Tako se, primjerice, u *Branislavu* u G mn. čitaju dva različita genitivna oblika: zagrebačko *-ah*, koje još u trećem izdanju *Slovnice hrvatske* brani Veber Tkalčević,²⁵ ali i značajnim brojem primjera potvrdu suvremene jezične prakse koja napušta završno *h* u tom množinskom padežu:

Malo ima u Hrvatskoj *ljutih*, koji mogu reći da je politika naših vladajućih *muževa* (...)« (Branislav, 2/1878.)

(...) tada je naravno istina, da i bez nepoćudnih vanjskih *okolnosti* nismo ništa kadri polučiti. (Branislav 2/1878.) / U Trpinji primjerice pozvano je od 98 *dužnosti* podvrženih (...) (Branislav 2/1878.)

U *Narodnim* se pak *novinama* zagrebačko *h* te 1878. još uvijek beziznimno bilježi u G mn.:

Sa šest *milijunah forintih* ili 60 *milijunah forintih* nemože doduše Englezka zametnuti rata. (Narodne novine, 30/1878.)

(...) da ne odgovaraju niti odlučnosti ruskih *pobjedah*, niti silnim žrtvom *ljutih* i novca, (...) (Narodne novine, 31/1878.)

²⁵ Svoje je suvremenosti svjestan i Veber kad u *Slovnici hrvatskoj* piše: »Njeki hrvatski pisci nepišu u najnovije vrijeme slova **h** u genitivu pl., već kada se po smislu nepozna, je li što u genitivu singulara ili plurala, meću na posljednju slovku kapicu: jeleni, jelenâ.« (Veber 1876:33), ali ostaje pri tomu da se završno *h* u tom množinskom padežu ipak treba pisati pa jasno normira: »Njeki samostavnici imaju genitiv plurala na **ih**, a njeki na **ah** i na **ih**.« (Veber 1876:33). O statusu genitivnoga *h* vidi: Tafra 2003:311–312.

Osim toga pogledao je blagajnu glede gotova novca kao i glede valjanosti *mjenicah* i *obveznicah* te inih *papirah*. (Narodne novine, 39/1878.)

Okolnosti svoje radi, pripravljala (..) ona više *putah* sjajne zabave, kod koji si je pribavila mnogo *štovateljah* i *laskavacah*. (Narodne novine, 122/1878.)

ali valja napomenuti da se u tim novinama općenito jezična obilježja zagrebačke škole čuvaju dugo, čak i u vrijeme kada hrvatski vukovci sa svojim normativnim pogledima potiskuju rješenja zagrebačkih slovničara.²⁶ Stoga se u *Narodnim novinama* i »(...) to *-ah* zadržalo čak i u 20. st. (...) primjerice u LXVII godištu iz 1901. čitamo: 'ako se kupovina namirenjem drugih *tražbinah* iscrpi...« (Ham 2005:172). *Branislav* je već tada slijedio jezične promjene, ostajući uz zagrebačko *-ah*, ali ga i postupno zamjenjujući oblikom bez završnoga *h* koji će upravo osamdesetih godina 19. st. gotovo posve prevladati ponajprije u književnim djelima.

Zagrebačka je škola cijelo 19. stoljeće davala prednost starijim padežnim nastavcima u DLI množine slijedeći i tom jezičnom osobinom hrvatsku jezičnu tradiciju.²⁷ To prepoznatljivo obilježje zagrebačkih slovničara postaje i prepoznatljivim obilježjem jezika i *Branislava* i *Narodnih novina*.

	Branislav	Narodne novine
D mn. -oml-em	Hrvati, stojeć na temelju zakona, pokažu svojim <i>saveznikom</i> , da se nisu zato dali sputati u lance nagodbenoga zakona, (...) (3/1878.) (...) pa će tada i Magjari, koji su <i>prema slabićem</i> i <i>mlitavcem</i> vrlo okoriste, udariti u blažje lice. (3/1878.)	Osim englezkih ratnih ladjah prispjelo je tek danas <i>k</i> principskim <i>otokom</i> . (39/1878.) Našim je <i>čitaozem</i> poznata osnova njemačkoga zakona (...) (231/1878.)

²⁶ O tom S. Ham piše: »Čak i u doba kad su vukovci već zagospodarili jezičnom i političkom pozornicom, a osobito krajem 19. st., Novine u jezičnim pitanjima, a osobito slovopisu, pravopisu i jeziku kojim su pisane, nisu slijedile *Vukova nauka*, a nisu se ni priklanjale *nauku hrvatskih vukovaca*.« (Ham 2005:172).

²⁷ No ne treba zaboraviti da su noviji padežni nastavci, uz starije, propisani kao dvostrukost već u prvoj gramatici hrvatskoga jezika, Bartola Kašića, »(...) a imaju ih svi hrvatski gramatičari do Maretića koji potpuno prekida tradiciju i propisuje samo sinkretizirane nastavke.« (Ham 2006:128). Zagrebačka će škola ustrajati na normiranju starijega padežnoga sustava prepoznajući ga kao jaku poveznicu s hrvatskom jezičnom tradicijom. O tom i u: Tafra 1995a:349–353, Tafra 2003:312–313.

	Branislav	Narodne novine
-am	(...) ne valja se odavati varavim <i>nadam</i> (...) (40/1878.)	Da bi svojim » <i>informacijam</i> « što veće vjere pribavili, poštanski listovi dodaju (...) (38/1878.)
-im	(...) da je katolička crkva najbolji ustuk onim <i>pogibeljim</i> (...) (40/1898.)	
L mn. -ih	Interpretacija o poreznih <i>poslovih</i> . (2/1878.)	(...) da u Carigradu danas i tjeraju politiku očajniku, koji se izražuje u <i>riječih</i> (...) (30/1878.)
-ah	Peti izkaz gostova u Krapinskih <i>toplicah</i> . (2/1878.)	<i>Po novinah</i> pronio se glas (...) (31/1878.)
I mn. -i	(...) te će ga narodi morati svojim krvavim <i>žuljevi</i> i nadalje uzdržavati. 3/1878.)	<i>Medju</i> svimi onimi <i>faktori</i> da je jedini, koji je sačuvao podpuno slogu u svih bitnih pitanjih (...) (122/1878.)
-mi		(...) onda će biti briga Rusije, da s interesovanimi <i>vlastmi</i> razračuna. (30/1878.)
-ami	(...) no oni znadu sklopiti savez sa svimi neustavnimi <i>silami</i> , (...) (3/1878.)	(...) sultan će uzdržati suverenstvo <i>nad</i> kršćanskimi <i>pokrajinami</i> u Turskoj, (...) (37/1878.)

U *Slovnici hrvatskoj* Adolfo Veber Tkalčević stariji padežni sustav opravdava činjenicom da su duži, novoštokavski, nastavci dvojinski te da je uporaba kraćih, neizjednačenih nastavaka u DI množine razlikovnica prema dvojinskom dativu i instrumentalu (*-ima*, *-ama*),²⁸ a što se uporabno potvrđuje i u osječkom *Branislavu* i u *Narodnim novinama*:

Nama nasuprot lebdi *pred očima* sviestan i složan odpor čitavoga naroda (...) (Branislav, 1/1878.)

(...) tomu će samo blagobit i napredak njegovih birača *pred očima* lebditi (...) (Branislav, 2/1878.)

Imajući uprav. odbor »Kasina« u Virovitici *pred očima* (...) (Narodne novine, 20/1878.)

Zagrebačka će filološka škola u pridjevno-zamjениčkoj sklonidbi ustrajati na pravilnom rasporedu navezaka; G jd u zagrebačkih je slovničara na *-oga* (*sam-oga*, *žut-oga*), D jd. prepoznatljiv je po završnom *-u* u nastavku *-omu* (*sam-omu*, *žut-omu*), a L i I jd. rabe se bez naveska (*sam-om*, *žutom*; *sam-im*, *žut-im*). Pri tomu je osobito važno istaknuti da se završni samogla-

²⁸ Vidi: Veber 1876:28.

snici u GD jd. ne mogu smatrati navescima kako ih poima suvremena jezična norma, jer njihova uporaba nije slobodna – završni su otvornici obvezni dio nastavačkoga morfema, prema tomu i obvezni u uporabi.²⁹ U *Branislavu* se, kao i u *Narodnim novinama*, takva navezačka pravilnost poštuje u DLI jd.:

Nastavci u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi

D jd. -omu	Branislav	podavati <i>tudjemu</i> uplivu (1/1878.), <i>hrvatskomu</i> narodu (2/1878.), <i>svojemu</i> čednomu narodnomu životu (3/1878.)
	Narodne novine	<i>englezkomu</i> listu (31/1878.), <i>ovomu</i> napatku (37/1878.), <i>kritičnomu</i> položaju (31/1878.)
L jd. -om/ -em	Branislav	<i>u kojem</i> god polju radio (1/1878.), <i>ako na</i> polju <i>književnom</i> (2/1898.), <i>u tom</i> su oni prvaci (3/1878.), <i>na bosanskom</i> zemljištu (3/1878.)
	Narodne novine	<i>o onom</i> , što se dade postići (38/1878.), <i>na balkanskom</i> poluotoku (31/1878.), <i>onda se radi o tom</i> (30/1878.), <i>po trgovačkom</i> zakonu (39/1878.)
I jd. -im	Branislav	koja <i>njegovim</i> zemljakom lebdi (2/1898.), da mrtvo ostane <i>mrtvim</i> (3/1878.), uhvatiti u koštac <i>s našim</i> saveznikom (3/1878.)
	Narodne novine	<i>novim</i> ratom (133/1878.), <i>s njim</i> osobito nježno i obzirno postupati (133/1878.)

No u genitivu se u *Branislavu* uz duži oblik (-oga) potvrđuje i kraći lik (-og),³⁰ dok se u *Narodnim novinama* dvojaki genitiv ne pojavljuje, već je redovito u skladu sa zagrebačkom normom:

- ni *valjanoga* narodnoga broda (Branislav, 2/1878.)
- vlast *magjarskoga* saveznika (Branislav, 2/1878.)
- toga* ministrova odgovora (Branislav, 2/1878.)
- berlinskoga* kongresa (Branislav 2/1878.)
- prigodom *posljednjeg* *naknadnog* izbora (Branislav, 2/1878.)
- glas naroda *praktičnog* i *iskusnog* (Branislav, 2/1878.)

²⁹ O zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi u jeziku 19. stoljeća vidi osobito: Ham 1998:41–64.

³⁰ Jezik književnih tekstova 19. st. potvrđuje da »završno *a* u genitivu jednine i u starijim tekstovima, kao i u suvremenim, ima narav naveska, češće se izostavlja: u opisanim je tekstovima podjednako zastupljeno i -oga i -og, ovisno o osobnom jezičnom izrazu pojedinoga pisca (...)« (Ham 1998:48–49).

Ostavka *austrijskoga* ministarstva (Narodne novine, 31/1876.)

(...) pisanim iz *jednoga* te *istoga* vrela (...) (Narodne novine, 38/1878.)

(...) morala bi voditi *do zajedničkoga* programa (...) (Narodne novine, 133/1878.)

Sat prije *groznoga* čina (...) (Narodne novine, 133/1878.)

Zagrebačka je škola na sintaktičkoj razini osobito prepoznatljiva sintaksom padeža; zagrebačkoj su školi, primjerice, prijedlozi *prema* (*prama*), *proti*(*v*) uvijek s dativom.³¹ Uporabno takva se sintaksa padeža potvrdila i u *Narodnim novinama* i u *Branislavu*:

sintaksa padeža	Branislav	Narodne novine
prema+D	(...) koji su <i>prema slabićem</i> i <i>mlitavcem</i> vrlo okosite (...) (3/1878.)	<i>Prema gospodjam</i> šah je uvijek galantan, te se nueustručava, zabavljati se na ulici. (133/1878.)
proti+D	Nije naša zadaća. Da samo vojujemo <i>proti licem</i> , (...) (1/1878.), Bila je <i>proti nami</i> (...) (3/1878.), <i>Proti tomu</i> savezniku imaju Hrvati punu torbu tužba (...) (3/1878.)	(...) braneći vladu <i>proti prigovorom</i> opozicije, (...) (30/1878.), Englezka <i>proti ruskim zahtjevom</i> (31/1878.)

Opisana slovopisna, pravopisna i jezična, ponajprije morfološka i sintaktička, obilježja *Branislava*, kao i usporedba njegovog jezika s jezičnim obilježjima *Narodnih novina* koje su od samih početaka (1835.) prinosile učvršćivanju književnojezične stilizacije zagrebačke filološke škole, potvrđuju da su istu stilizaciju na svojim stranicama upisivale i osječke novine 70.-ih godina 19. st., odnosno (prema S. Ham):

onaj jezični sustav koji se prepoznaje u djelima hrvatskih realista — klasika hrvatske književnosti — ponajprije u A. Šenoe, K. Š. Gjalskoga, A. Kovačića, E. Kumičića i J. Kozarca... Osim u književnosti ta se norma prepoznaje i u ostalim književnojezičnim stilovima: novinskom, administrativnom, znanstvenom. Dakle, Veberova je norma ujedno i norma hrvatskoga književnoga jezika, stilski dobro razvedenoga, sveobuhvatna je i sveprihvaćena. (Ham 2006:96)

Jezik i pisma osječke Narodnosti

Dakle, *Branislav* svojom jezičnom stilizacijom potvrđuje općeprihvaćenost književnoga jezika zagrebačke filološke škole — zaključiti se može da drugim i/ili drugačijim jezikom sedamdesetih godina 19. st. i nije mo-

³¹ Vidi: Veber 1876:130–131.

gao biti pisan. No što reći o književnojezičnoj stilizaciji koja se Osječanima samo četiri godine prije *Branislava* — 1874. — pokušala nametnuti pokretanjem novina *Narodnost* (*Народност*), koju 8. srpnja te godine prvim brojem potpisuje glavni urednik Vaso Gjurjević,³² a tiska ju Jakob Frank.³³ Osječke je *Narodnosti* otisnuto tek 16 brojeva u nešto više od mjesec dana izlaženja.³⁴ Tiskana je dvopisamski tako da je dio tekstova otisnutih latinicom, a dio ćirilicom, i to jezičnom stilizacijom koja je u posvemašnjem otklonu od zagrebačke. Prosuditi se to može i iz sljedećih kratkih ulomaka iz *Narodnosti* u kojima su podcrtani upravo oni jezični oblici koji upućuju na otklon od norme zagrebačke filološke škole:

Naravno put carev u Češku mogao bi po njihovom planu izostati, jer će Česi upotrebiti priliku, te će cara setiti na reskript od septembra 1871., gde im je obećao, da će im njihova prava krunitbenom zakletvom potvrditi. (...) Dalje vlada ne može da se odvaži pa da protiv klerikalaca a osobito protiv biskupa strogo postupi. (...) A poslije šta će ti sabori po krunovinama. (...) Tako ustavoverci umuju. Oni već unapred određuju saborima poslove, koje da posvršavaju, dalje ništa nemadu učiniti nego se razići. (*Narodnost*, 16/1874.)

(...) a Radić nije ni pitan na o tome. (*Narodnost*, 16/1874.)

(...) da i on ode kralju talijanskom u pohode. (...) Protivnici srbski samo se raduju tome pojavu u narodu srbskom. (*Narodnost*, 16/1874.)

Car Viljem putovaće na jesen u Italiju. (*Narodnost*, 16/1874.)

Samo ocu da pređem na to pitanje (...) Tako oce te novine, da učine Austro-Ugarsku tudjom prišipetljom, u ovom slučaju cara Viljema, da se zahvali svome savezniku od 1866. (*Narodnost*, 16/1874.)

³² Vaso Gjurjević, kraljevski javni bilježnik, rodio se u Osijeku 20. rujna 1841., umro u Beču 26. prosinca 1915. Pravo je završio u Pešti, a neko vrijeme bio profesorom na Novosadskoj gimnaziji odakle je prešao u Osijek. Iz njegovih se osobnih spisa vidi da je 1867. dao ostavku kao prislušnik Sudbenog stola u Osijeku, 1874. g. položio je kod Banskog stola sudački, a 1875. g. odvjjetnički ispit. Kao odvjjetnik predao je 1876. g. nakon premještanja osječkoga javnoga bilježnika Franje Arnolda u Zagreb molbu za ispražnjeno mjesto javnog bilježnika sa sjedištem u Osijeku, Donji grad, a ban ga je naredbom br. 2416. od 7. svibnja 1877. imenovao bilježnikom sa sjedištem u Donjem gradu. Bilježničku je prisegu položio tek koncem 1878. jer u otvorenoj bilježničkoj pisarnici nije ni radio sve dok mu Odjel za pravosuđe zemaljske vlade nije 30. rujna 1881. pod br. 7947 dopustio premještaj iz Donjega u Gornji grad. Vidi: Opći našastar arhivskog gradiva Državnoga arhiva u Osijeku, broj 878.

³³ O tim se novinama u svim do sada objavljenim bibliografijama podatak pronalazi samo u bibliografiji osječkih novina od 1848. do 1845. koju je objavila M. Vinaj. Vidi: Vinaj 1998.

³⁴ Prvi je broj *Narodnosti* otisnut 8. srpnja 1874., a posljednji, 16. broj, 29. kolovoza iste godine. Novine su izlazile srijedom i subotom, a uredništvo se nalazilo u Kapucinskoj ulici u Frankovoj kući.

Jezik se osječke *Narodnosti*, već i iz tako kratkih ulomaka, dade prepoznati kao posve drukčija jezična stilizacija od one koju je osječkim čitateljima podastirao *Branislav*; tablični prikaz koji slijedi potvrdit će da razlike između dviju osječkih novina koje se tiskaju u razmaku od samo četiri godine nisu neznatne i rubne – potvrdom su supostojanja dvaju jezičnih sustava u osječkoj sredini sedamdesetih godina 19. stoljeća. Radi preglednosti bit će izdvojena samo bitna, pojedinačna obilježja koja potkrjepljuju tvrdnju o različitosti jezika osječke novinske izdavačke djelatnosti druge polovice 19. st.:

	Branislav	Narodnost
pismo	latinica	latinica, ćirilica
fonologija	dugi je odraz jata jednofonemski dvoglasnik (<i>ie</i>), u kratkim je slovima bilježen je: <i>rieč/namjesto</i>	ekavski odraz jata: <i>upotrebiti, setiti, gdje, ustavoverci, unapred</i>
morfologija	pretežiti imenički G mn. <i>-a(h)</i> , <i>-i(h)</i> : kod skupština, ljudih,	imenički G mn. <i>-a</i> : protiv klerikalaca, protiv biskupa
	nesinkretizirani nastavci u DLI mn.: <i>saveznikom (D), o poslovih (L), sa silami (I)</i>	sinkretizirani nastavci u DLI mn.: <i>kruvinama (D), u krugovima (L), bezobraznicima (I)</i>
	dvojina: <i>pred očima</i>	nema dvojine
	pravilan raspored navezaka u zamjensko-pridjevnoj sklonidbi: <i>hrvatskomu (D), na bosanskom (L)</i>	nepravilan raspored navezaka u zamjensko-pridjevnoj sklonidbi: <i>talibi: janskom/tome (D), o tome (L)</i>
	naglašeni prezent glagola <i>htjeti</i> : <i>hoću, hoće...</i>	naglašeni prezent glagola <i>htjeti</i> : <i>oću, oće...</i>
sintaksa	<i>proti +D: proti licem</i>	<i>protiv + G: protiv klerikala, protiv biskupa</i>
leksik	hrvatski nazivi za mjesec: <i>kolovoza, rujna</i>	tuđi nazivi za mjesec: <i>augusta, septembra</i>

Navedena jezična obilježja jesu pretežita na stranicama osječke *Narodnosti* – svako pojedinačno odstupanje od sustava koji je tablično prikazan doista je rubno i može posvjedočiti o jezičnoj kolebljivosti u objavljenim tekstovima. Tako, primjerice, uz pretežiti ekavski odraz jata u *Narodnosti* posve će se rubnim potvrditi i pisanje *ie/je* prema zagrebačkoj školi, čak neovisno o dužini sloga; tako se, primjerice, grad u kojem se *Narodnost* tiska bilježi trojako: *Osek/Osiek/Osijek*. Evo i ostalih primjera koji po-

tvrdjuju jezičnu kolebljivost i neujednačenost glede bilježenja dvoglasnika u osječkoj *Narodnosti*:

Istina priznaju, da caru mora biti teško, kada se *seti* Solverina, Venecije, ali državni razlog *zahtieva* pa će car njemu za volju ipak *pregoreti* te će ipak kralja Viktora Emanuela *posetiti*. (*Narodnost*, 16/1874.)

Velika razprodaja galanterijskom i kratkom robom Mavre Kleina i druga u *Osieku*, gornjem gradu, na glavnom trgu uz vrlo obaljene *ciene*, a *dielomice* i izpod nabavne *ciene*. (*Narodnost*, 16/1874.)

Osijek, gornji grad, kapucinska ulica u vlasnikoj kući. (*Narodnost*, 16/1874.)

Ne treba zavarati ni uočljivo zagrebačko slovopisno rješenje pisanja dvo-slova *dj* na mjestu glasa /*đ*/ u tim novinama — današnje rješenje za taj glas hrvatski će vukovci u hrvatski slovopis upisati tek Brozovim *Hrvatskim pravopisom* iz 1892. prihvaćajući, zapravo, Daničićev prijedlog iz 1878. za pisanje toga znaka;³⁵ osječka je *Narodnost* četiri godine prije Daničićeva prijedloga stoga i mogla pisati samo *dj*:

dođe, ladji, ledjima, rodjene, s madjarskim, dogadjaj (*Narodnost*, 16/1874.)

Osječki čitatelji, dakle, sedamdesetih godina 19. st. čitaju, osim novina na njemačkom jeziku, i dvoje novine koje su u svojim bitnim obilježjima nepomirljive — *Branislavov* je jezik u skladu s hrvatskom normom zagrebačke filološke škole koja se sedamdesetih godina 19. st. potvrđuje u svim književnojezičnim stilovima, proširena je i općeprihvaćena, no osječka ju *Narodnost* ipak ne slijedi. Slijedi li ipak nadolazeću hrvatsku vukovsku?

Vukovskoj bi hrvatskoj jezičnoj stilizaciji na stranicama osječke *Narodnosti* doista odgovarala poneka uočena jezična obilježja, primjerice noviji padežni sustav, nebilježenje završnoga *h* u imeničkom G mn., slaganje prijedloga *protiv* s genitivom,³⁶ no u *Narodnosti* su uočljiva i ona obilježja koja nisu prepoznatljivo hrvatsko-vukovska, a najizrazitiji su otkloni i od te norme, kako će biti razvidno iz tablice, upravo u izboru pisma (ćirilica uz latinicu) te na pravopisnoj (morfonološki pravopis) i fonološkoj jezičnoj razini (ekavski odraz *jata*). Valja istaknuti da osječka *Narodnost* izlazi sedamdesetih godina 19. st. kada vukovska norma među hrvatskim jezikoslovcima (slovničarima) još nije jasno postavljena; u vrijeme izlaženja *Narodnosti* otisnute su tek dvije gramatike u kojima se mogu prepoznati i zagrebačka i vukovska jezična obilježja — gramatika Andrije Torkvata Brlića *Grammatik der illyrischen Sprache wie solche im Munde und Schrift der Serben und Kroaten gebräuchlich ist* (1854.) i Budmanijeva *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* (1867.) hrvatske su gramatike »miješanih jezičnih

³⁵ Vidi: Samardžija 2001:124.

³⁶ Vidi: Ham 2005:127.

obilježja« (Ham 2006:128) koje nikako grubo ne prekidaju s hrvatskom tradicijom, već donose sastavnice obiju normi.³⁷ Naime, čista je

(...) hrvatska vukovska gramatika tek (...) Maretićeva, a prije nje je gramatikā u kojima se mogu prepoznati vukovska obilježja, ali nipošto tako potpuno i tako dosljedno kao što su (...) u T. Maretića. Hrvatski prijemaretićevski jezikoslovci koje nazivamo hrvatskim vukovcima bili su spremni slijediti Karadžićeve zamisli samo do onih granica koje hrvatskomu jeziku ne bi odricale njegove posebnosti i grubo mu prekidale tradiciju. (Ham 2006:128)

Tablica koja slijedi potvrđuje najizrazitija jezična odstupanja osječke *Narodnosti* od hrvatske vukovske jezične stilizacije:

	Narodnost	hrvatska vukovska norma
pismo	latinica ćirilica	latinica
pravopis	morfonološki: <i>pražka, uzkoristi, iztok, jugoiztoka, izprekidan, srbski, nužno...</i> (16/1874.)	fonološki (Brozov) prema Karadžićevu modelu <i>Piši kao što govoriš</i>
	pisanje vlastitih imena prema izgovoru: <i>Viljem</i> (16/1874.)	izvorno pisanje vlastitih imena prema jeziku iz kojeg potječu: <i>Boccaccio, Appendini, Corneilee</i>
	sastavljeno pisanje futura: <i>putovaće</i> (16/1874.)	rastavljeno pisanje futura: <i>čuvat ću</i>
fonologija	ekavski odraz jata: <i>Osek, vest, merodavnim, namerom, celo, vetrovi, stene, hteo, nesme, uvereni, čovečnost, vredna...</i> (16/1874.) uz pojedinačna odstupanja: <i>Osiek/Osjek</i>	dugi je odraz jata trofonemski slijed <i>i+j+e: mlijeko</i>
morfologija	naglašeni prezent glagola <i>htjeti: oću, oćeš, oće...</i> : Sada <i>oću</i> da pređem na to pitanje (...) Tako <i>oće</i> te novine (...) (16/1874.)*	naglašeni prezent glagola <i>htjeti: hoću, hoćeš, hoće...</i>

³⁷ O navedenim gramatikama vidi osobito: Tafra 1993:24, Tafra 1995b:154–174, Ham 2006:128–135.

* Čak ni Daničić u *Maloj srpskoj gramatici* ne normira takav prezent glagola *htjeti*. Vidi: Daničić 1850:61.

Obilježja su hrvatske vukovske norme predočena normativnim rješenjima vodećega hrvatskoga vukovca Tome Maretića danima u *Gramatici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (³1963.), odnosno Brozovim rješenjima u *Hrvatskom pravopisu* (⁴1906.).

Odstupanja su od hrvatske vukovske jezične stilizacije na stranicama osječke *Narodnosti* stoga potvrdom da se sedamdesetih godina 19. stoljeća osječkoj čitateljskoj publici znatno agresivnije pokušala nametnuti i treća književno-jezična stilizacija — uz još uvijek sedamdesetih godina 19. st. čvrstu zagrebačku stilizaciju i tek nadolazeću hrvatsku vukovsku,³⁸ osječka je *Narodnost* bilježila i isključivo srpsku stilizaciju kakvu na svojim stranicama upisuju srpske novine druge polovice 19. stoljeća. Po tom treba upozoriti na to da, primjerice, novosadski *Srbski dnevnik* (1852.) i njegov književni prilog *Sedmica* (1856.) te *Beogradske novine* (1852.)³⁹ u pedesetim godinama 19. st. pišu naslijeđenom nereformiranom ćirilicom,⁴⁰ uz još uvijek pokoje morfonološko obilježje te općeprihvaćeni ekavski odraz jata što svjedoči o sporosti prihvaćanja Karadžićeve i jezične i pisamske i pravopisne reforme⁴¹ s obzirom na to da ju je Karadžić predočio još 1818. godine kada je novim slovoapisom i fonološkim pravopisom te na novoštokavskoj ijekavštini izdao *Srpski rječnik*.⁴² U sedamdesetim se godinama no-

³⁸ O Karadžićevim jezičnim pogledima i utjecaju na hrvatski jezik vidi osobito: Grčević 1997:41–58, Grčević 1998:41–56, Grčević 1999:81–94.

³⁹ Vidi tekstove navedenih srpskih novina u *Polemikama u hrvatskoj književnosti*, Knjiga 2, Zagreb, 1982., str. 158, 174–176, 160–163.

⁴⁰ Da je Karadžićeva reforma nailazila na otpor među Srbima, svjedoči i činjenica da je »Matica srpska 1841. pokušala (...) potaknuti izradu zajedničkoga srpskoga pravopisa kojim bi se pisale srpske novine i Letopis i obratila se Karadžiću i Tekeliji u svezi s tim pitanjima.« (Ham 2011b:31) pri čemu je Karadžić bio za reformiranu srpsku ćirilicu, a Tekelija za stari pravopis i nereformiranu ćirilicu.

⁴¹ Srpski je jezik do prve polovice 18. st. srpskoslavenski, od 20-ih godina toga stoljeća obilježen je utjecajem ruskoga crkvenoga jezika pa se jezik koji se u Srbiji tada oblikuje naziva slavenosrpskim jezikom »(...) koji čini manje ili više proizvoljnu i neprevrelu mješavinu srpskog narodnog, novoruskoslavenskog i slavenoruskog odnosno ruskog jezika (...)« (Ђорђевић 1971:217, prijevod J.M.). O srpskom književnom jeziku i ćirilici prije Karadžićeve reforme vidi i: Стојановић 1924:39–48.

⁴² U uvodu svojega *Srpskoga rječnika* Karadžić ovako opravdava navedene slovopisne promjene: »Iz ovoga svega mislim da će svaki pametan čovek priznati, da se *Srpski jezik Slavenskom ortografijom* ne može pisati. A kad se Slavenska ortografija u Srpskom jeziku mora pokvariti (kao što se pokvarila kako je Srbliin umočio pero i počeo Srpski da piše, i Srpska ostati opet puna krpeža i natege) zato mislim da je najpametnije, da za Srpski jezik načinimo ortografiju sa svim kao što treba (da nam mogu zavidjeti svi ostali narodi Evropejski). Zato sam ja ovde načinio tri nova slova, t. j. *ђ, њ, њв*, i uzeo sam *ј*. Nijedan pametan čovek ne može reći, da nam ova slova ne trebaju, a oblik njihov ako se kome ne dopadne, to je lasno popraviti; nijesu iz početka bila tako lijepa, kao što su danas. Može biti da se *ј* kome zato neće dopasti, što je Latinsko; i to je ništa;

vosadske novine (primjerice *Zastave*) tek slovopisno i pravopisno — prihvaćanjem reformirane ćirilice i fonološkoga pravopisnoga načela — razlikuju od srpskih novina 50.-ih godina: ekavski odraza jata zabilježen već sredinom 19. st. srpske novine ne napuštaju ni sedamdesetih godina (dalkle ne prihvaćaju vukovski ijekavski odraz), jezična su obilježja srpska, istovjetna onima pedesetih godina toga stoljeća, a što potvrđuje usporedba srpske *Sedmice* (1856.) i *Zastava* (1873.):

Седмица, 1856.⁴³

Заставе, 1873.⁴⁴

Неби съ горегъ било, кад би когодъ одъ хрватске стране отишао у (...) кое се сада (зацело неправо!) зову србске, (...) У Познаню є изишло дело: De origineet sedibus veterum Illiricorum« од Казимира Шулце из Самина. (...) Др. Дудикъ примио се позива коморавски историописац и писаће »Повесницу Моравске.«

Критика у ”Вијенцу” изашла је с почетком новембра прошле године. „Костић тада беше у притвору, због познате здравице. Он је за ту критик дознао тек пролетос, по што се вратио из притвора, проглашен судом за невина. Написао одмах на њу одговор, пошље га препоручено поштом уреднику ”Вијенца”, (...)

S obzirom na to da je osječka *Narodnost* u drugom svom stupcu također ćirilica, postavlja se pitanje i kakvu ćirilicu čitaju *Osječani* te 1874. godine?⁴⁵ Evo ulomka ćirilичног stupca *Narodnosti*:

У овом нашем оделу према теми навестићемо, како се ти послови овде обављају а код појединих и задаћу њиову, у колико пажње од наше публике заслужују; те ако би се где, ради огромне важности њихове, мало одаљили од наше теме нек нам се за зло не узме, јер хотимице чинимо. Нузгредно напомињемо у пређашњем оделу нашег чланка, што је то природна плодовитост.

Usporede li se ćirilични ulomci iz osječke *Narodnosti* (1874.) s ulomcima novosadskih *Zastava* (1873.), razvidno je da se slovopisno ne razlikuju — u objema je novinama (za razliku od 50.-ih godina otisnute *Sedmice*) prihvaćena i provedena reformirana Karadžićeva ćirilica iz koje su izostavljeni

mi imamo i više slova jednakije s Latinskima n. p. a, e, i, o, k i t. d., a i Latinska su slova od Grčkije, kao i naša.« (navedeno prema: Стојановић 1924:141).

⁴³ Navedeno prema *Polemikama u hrvatskoj književnosti*, Knjiga 2, Zagreb, 1982., str. 210–211.

⁴⁴ Navedeno prema *Polemikama u hrvatskoj književnosti*, Knjiga 4, Zagreb, 1982., str. 312–317.

⁴⁵ Manje je poznato da se ćirilични slovni sustav pokušavao i ilircima nametnuti već četrdesetih godina 19. st. umetanjem ćirilичних slova za nepčanike u već hrvatski reformirani latinični Gajev slovopis. Tu je reformu latinice za Hrvate pokrenuo Vuk Stefanović Karadžić, a polemički mu se suprotstavljao Vjekoslav Babukić koji je uz Gaja izravno oblikovao hrvatski (ilirski) slovni sustav. O tom vidi osobito: Ham 2011b:21–41.

nepotrebnim poluglasovima (ѣ, ѥ), prihvaćena su Karadžićeva ćirilična slova љ, њ, ѣ za glasove /lj/, /nj/ i /đ/, te slovo j iz latinice. Dakle, zaključiti se može da je *Narodnost* na svojim stranicama i slovopisno i pravopisno Osječanima nudila onu stilizaciju koja se sedamdesetih godina 19. stoljeća potvrđivala u srpskim novinama; Karadžićeva jezična reforma koju je stilizirao na novoštokavskoj ijekavštini utjecajem srpske građanske klase u Vojvodini i Srbiji već je sedamdesetih godina 19. stoljeća prihvaćena s ekavskim refleksom jata umjesto ijekavskim. Takav jezik čitaju i Osječani u *Narodnosti*. Tek pokoje uočeno hrvatsko (zagrebačko) obilježje (kao, primjerice, rastavljeno pisanje futura: *ostati će*, izvorno pisanje vlastitih imena: *Koller*, hrvatski nazivi za mjesec: *prosinac*, *siječanj*, *lipanj*) rubno je i gotovo zanemarivo u odnosu na pretežita srpska jezična obilježja (sastavljeno pisanje futura: *putovaće*, izgovorno prilagođavanje vlastitih imena: *car Viljem*,⁴⁶ tuđi nazivi za mjesec: *august*, *septembar*) koja su, još jednom ističem, prepoznatljiva i u beogradskim i novosadskim novinama druge polovice 19. stoljeća. Može se, stoga, reći da je *Narodnost* pokrenuta u Osijeku 1874. godine urednički pokušaj nametanja srpskoga jezika osječkoj novinskoj publici.

Odvjetničko-bilježnički rad urednika *Narodnosti* V. Gjurgjevića

U prilog tvrdnji kako je pokretanjem *Narodnosti* riječ o uredničkom pokušaju nametanja srpskoga jezika osječkoj novinskoj publici ide i javna djelatnost glavnoga urednika Vase Gjurgjevića. Naime, o Gjurgjeviću se zna da je bio osječki odvjetnik i javni bilježnik,⁴⁷ uz to i istaknuti političar Khuenove Narodne stranke, počevši od godine 1878. kada je biran za narodnog zastupnika u Hrvatski sabor kojemu je od 1897. bio predsjednikom,⁴⁸ a koja je Srbima omogućila brojne ekonomske i političke povlastice. Kada je 1906. godine došlo do sloma Khuenove Narodne stranke, Gjurgjević je izgubio svaku važnost pa je prestao biti i odvjetnikom i javnim bilježnikom.⁴⁹ No zanimljivo je i to da je Gjurgjević u svojoj odvjetničko-bilježničkoj službenoj korespondenciji, u vrijeme kada pokreće *Narodnost*, pisao književnim hrvatskim jezikom zagrebačkih obilježja čemu može posvjedočiti i njegova molba upućena sudu za polaganje bilježničke prisege 1878. godine.⁵⁰

⁴⁶ *Narodne novine*, primjerice, pišu *car Vilim* (133/1878.).

⁴⁷ Vidi Opći našastar arhivskoga gradiva, broj: 878 Državnoga arhiva u Osijeku.

⁴⁸ Vidi: Polić 1901:161, Horvat 1906:291.

⁴⁹ Gjurgjevićevu je bilježničku pisarnu preuzeo dr. Vjekoslav Hengl u čijoj su ostavštini i pronađeni spisi.

⁵⁰ Molba se čuva u Državnom arhivu u Osijeku, broj Općeg našastra arhivskog gradiva: 878.

Visoki kr. banski stole!

Poštovanom Visokom naredbom od 21. Kolovoza t.g. br. 9190 istim: odlukom slavnog kr. sudbenog stola u Osieku dne 7 rujna 1878 br: 4341 pod A potvrđen je predloženi uredovni pečat pokorno podpisanoga novoimenovanoga kr. sudbenog stola u Osieku od 7 rujna 1878 br. 4342 pod B položena je jamčevina zakonom podpisana.

Stoga prilažući ovdie potpis svoga imena i prezimena uz uredovni pečat uz 52 primierka sniženo molim:

Da visoki kr. banski stol blagoizvoli kr. sudbeni stol u Osieku delegirati, da mogu pri istom položiti prisegu kao kr. javni bilježnik.

Vaso Gjurgjević

Jezična su se obilježja zagrebačke filološke škole, kako je i iz teksta molbe Vase Gjurgjevića razvidno, 70-ih godina 19. st. potvrđivala i u administrativnom stilu hrvatskoga jezika, a bit će prepoznatljiva, u nekim svojim pojedinačnim obilježjima, čak i u prvom desetljeću 20. stoljeća. Tako, primjerice, 1910. godine Vaso Gjurgjević, kraljevski javni bilježnik kao sudbeni povjerenik, popunjava »Izkaz povjerenika za sastav smrtoznica za Osiek I i II o zbivši se slučajevi smrti siečanj 1910.« (Opći našastar arhivskog gradiva Državnoga arhiva u Osijeku, broj: 878.) s prepoznatljivim zagrebačkim dvoslovom *ie* na mjestu dugoga jata⁵¹ što je i jezično i pisamski u otklonu od stilizacije koju je Osječanima nudio na stranicama *Narodnosti*. Stoga se iz svega navedenoga o osječkoj *Narodnosti* može zaključiti da te novine jezikom i pismom nisu dijalekatno određene⁵² — jezik je to u otklonu od zagrebačke norme s izrazitim obilježjima srpske koja je zatirala hrvatsku jezičnu posebnost i bila dalekom od hrvatske jezične (i pisamske) tradicije.

⁵¹ U tom će se desetljeću u službenim administrativnim tekstovima obilježja zagrebačke filološke škole pronaći i kada je riječ o zagrebačkom genitivu množine na *-h*: »U Osieku, dne 30 listopada 1906. za priposlanje prepisa javno bilježničkih *izpravah* (...)« (broj 39272/906), morfonološkom pravopisu: *društvo, odplatnoj, sbog, izstojeću, izplate, odpravak, tvrdike, obterećena, sa pripadcima* (Javnobilježnička izprava br. 4287, 1904. g.), slovom *dj* (*prosudjenju, predje, takodjer*) i *gj* (*magjarski*) (Javnobilježnička izprava br. 4287, 1904. g.), prijedlogu *proti* s dativom: »tada *proti nama* još izstojeću glavničnu tražbinu (...)«, »pristojba osiguranja *proti požaru* (...)« (Javnobilježnička izprava br. 4287, 1904. g.), glagolskim pridjevima sadašnjim i prošlim kao posebnoj sklonjivoj vrsti participia: »Obvezujemo se, da ćemo zgrade *nalazeće* se na hipoteciranim nekretnostima za čelo trajanje zajma (...) osigurati (...)«, »c) dužni smo točno obdržati na hipotekarni zajmovni posao *odnoseća* se temeljna pravila i poslovni red banke (...)« (Javnobilježnička izprava br. 4287, 1904. g.). Vidi navedene dokumente u Državnom arhivu u Osijeku, broj Općeg našastra arhivskog gradiva: 878.

⁵² Vidi osječkoj *Narodnosti* najbliže objavljenu dijalekatnu studiju Luke Zime, *Někoje, većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, JAZU, Zagreb, 1887.

Osječka novinska djelatnost nakon Narodnosti i Branislava

Jezična se stilizacija osječke *Narodnosti* ipak nije uspjela nametnuti osječkoj sredini; dokazuje to *Branislav* samo četiri godine poslije, no dokazuju to i novine na hrvatskom jeziku objavljene u Osijeku do kraja 19. stoljeća: dvojezični *Slavonski Lloyd: Službeno glasilo trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju – Slavonischer Lloyd: Officielles Organ der Handels und Gewerbekammer für Slavonien*, 1889.,⁵³ odgovornoga urednika Josipa Wittaseka, a od 19. broja Julija Pfeiffera, i *Viestnik Županije virovitičke: List za unapredjenje javne uprave i društvenog života*⁵⁴ čiji prvi broj 1. siječnja 1892. kao glavni urednik potpisuje Martin Dragolić, a tiska ga također Julije Pfeiffer.⁵⁵ Riječ je o stručnim glasilima koja, kako ističe Marina Vinaj, postaju obilježjem osječkih novina druge polovice 19. st.:⁵⁶

Gotovo do kraja 19. st. novine u Hrvatskoj, a tako i u Osijeku, njeguju stil časopisnog oblikovanja svojih glasila, te i čitamo u podnaslovima da su to glasila za politiku, znanost, zakon, umjetnost i gospodarstvo. Ta najranija izdanja nisu redovita, valjalo je sakupiti materijala za pojedini broj, koji je i cijeli izgledao poput dovršene i lijepo ispričovijedane priče. (Vinaj 2003:10)

Jezik je takvih stručnih glasila određen obilježjima zagrebačke filološke škole, a što je razvidno iz sljedećega tabličnoga prikaza:

	Slavonski Lloyd	Viestnik Županije virovitičke
slovopisna, pravopisna i jezična obilježja zagrebačke škole		
<i>dj</i>	<i>sadjenje, gradjenja, medju, zasadjivati, predjašnje</i> (5/1889.)	<i>unapredjenje, radjaju, uredjenje, pravosudja, izmedju, takodjer</i> (1/1892.)
<i>ie/je</i>	<i>Osieka, vrijeme, viesti viećnika</i> (2/1889.) / <i>uujeren, uvojeti, uspješnije, djelovanje, odjel</i> (2/1889.)	<i>viećnike, sliedećim, odciepi</i> (3/1892.) / <i>mjernikah, predsjednik, čovječanstva</i> (3/1892.)

⁵³ U radu kratim naslov u *Slavonski Lloyd*.

⁵⁴ V. Rišner i M. Glušac navedeno glasilo pridružuju administrativnom stilu s obzirom na to da je *Viestnik Županije virovitičke* »bio usmjeren k objavljivanju zakonskih propisa i oglasa (...)« (Rišner – Glušac 2011:171).

⁵⁵ Novine su u nekoliko navrata pravopisno i jezično mijenjale naslov: »Prva je promjena bila pravopisna; *Viestnik* je postao *Vjesnik*, dok su sve ostale promjene leksičke. Najdulje je trajao naziv *Vjesnik županije virovitičke* (do 1926.), nakon čega se ime na učestalo mijenjaju: *Vjesnik Osječke oblasti*, *Službene novine Osječke oblasti* te *Vjesnik za prosvjetu i upravu*.« (Rišner – Pepić 2008:69).

⁵⁶ Primjerice, tih se godina u Osijeku tiska i *Glasnik društva slavonskih liječnika*, *Slavonska (Hrvatska) pčela*, *Gospodar* i druga glasila.

morfonološki pravopis	<i>predplatu, društvu</i> (3/1889.), <i>izključivo, nužno</i> (5/1889.), <i>obširno, izplatio</i> (10/1889.), <i>razpravu</i> (18/1889.)	<i>razprave, podpuno, občinska, opskrba, obrtničtvu</i> (1/1892.), <i>svjedočbe, naručbe, seljačtvo</i> (3/1892.), <i>mjestne, bezkućnik</i> (4/1892.)
imenički G mn. -ah	(...) radilo se prije nekoliko <i>godinah</i> samo sporadično oko javnih <i>nasadah dudovah</i> (...) (10/1889.)	(...) koja se zrcali u instituciji županijskih <i>skupštinah</i> , upravnih <i>odborah</i> , gradskih i občinskih <i>zastpstvah</i> . (1/1892.)
neizjednačeni nastavci u DLI mn.	Našim <i>čitaocem</i> (2/1889.), Ugarski zakon <i>o srećkah</i> . (2/1889.), (...) kao i priključnog prometa s jedne strane sa Budapeštom, s druge strane <i>sa predjeli</i> , susjednima sa Osiekom, kao i prama zapadu <i>sa austrijskimi pokrajnami</i> . (2/1889.)	Nekoliko rieči u korist školskim <i>vtovom</i> . (3/1892.) Nješto <i>o civilnih tehnicih</i> . (3/1892.) (...) a zadaća im je bila baviti se <i>stovarmi</i> i <i>pitanji</i> gospodarske naravi dotičnoga <i>predgradja</i> . (8/1892.)
dvojina	(...) moram i obćenite prometne interese zemlje <i>pred očima</i> držati, (...) (2/1889.), (...) stvar je <i>dakako u dobrim rukuh</i> (...) (5/1889.)	(...) da tako dodje <i>do ušijuh</i> oblastih (...) (1/1892.)
<i>prema (prama), proti(v)+D</i>	(...) sam projekt gradnje <i>prama Našicam</i> (...) (2/1889.), (...) da je njegova borba <i>proti filokseri</i> , već <i>dielomični uspjeh</i> postigla. (5/1889.)	(...) <i>prema</i> pravim <i>potrebam</i> pojedinih upravnih granah <i>razdieljena</i> budu. (1/1892.), (...) s jedne strane obrane <i>proti navalam</i> iz vana (...) i red u državi <i>proti</i> eventualnim unutarnjim <i>nemirom</i> . (1/1892.)

Pojedinačna su odstupanja od norme zagrebačke filološke škole u osječkom *Slavonskom Lloyd*u i *Viestniku Županije virovitičke* doista rubna, odnosno potvrđuju onaj smjer razvoja hrvatskoga jezika koji je prepoznatljiv za sam kraj stoljeća i u drugim stilovima hrvatskoga jezika, ponajprije književnoumjetničkom; otuda, primjerice, u objema novinama:

- a) nepravilna navezačka raspodjela u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi:
- (...) kao središte *znatnoga proizvodnog prediela* (...) (Slavonski Lloyd, 2/1889.)
  - (...) već *ciela zemlja ovomu* projektu najživlji interes pridonašaju, (...) (Slavonski Lloyd, 18/1889.) / *K novom voznom redu* na ugarskih drž. željeznicah. (Slavonski Lloyd, 10/1889.)
  - (...) prouzrokovat će *u prvom* redu i razvitak trgovine (...) (Slavon-

ski Lloyd, 1/1889.) / Razlog tomu (...) valja tražiti *u tomu* (Slavonski Lloyd, 5/1889.)

- Osim *toga* preporučeno je 10 raznih molba za obročnu uplatu *zaostalog* poreznog duga (...) (Viestnik Županije virovitičke, 4/1892.)
  - (...) da se uvjeri *o tomu*, što ti njihovi odabranici rade. (Viestnik Županije virovitičke, 1/1892.) / (...) ter da se *o tom* kod nadležne najviše oblasti potaknu (...) (Viestnik Županije virovitičke, 1/1892.)
  - *Time* je postignuta jednakost u uredjenju, (...) (Viestnik Županije virovitičke, 4/1892.)
- b) imenički genitiv množine bez prepoznatljivoga zagrebačkoga *h*:⁵⁷
- Da bude što uspješnije djelovanje *komora*, potrebno bi bilo, da u vieću onih državnih municipijalnih *tiela* (...) sjede odaslanici *komora* sa pravom glasa. (Slavonski Lloyd, 2/1889.)
  - (...) u pogledu ustanovljenja nadležnosti oblasti zvanih za razpravljanje *razmirica* između *služinčadi* i *službodavaca* (...) (Viestnik Županije virovitičke, 1/1892.)

Kada se, dakle, osječkom *Branislavu* kao prvim osječkim novinama na hrvatskom jeziku, pridruže i ostale novine objavljene nakon osječkoga privenca, može se s pravom reći da je zagrebačka filološka škola prepoznatljivo odredila novinski stil osječkih glasila sve do posljednjega desetljeća 19. stoljeća.

Zaključno

Novinska izdavačka djelatnost 19. st. vrlo je raznolika, a u toj raznolikosti »očituje se tipična osječka pojava u 19. stoljeću: tiska se latinicom, ćirilicom, goticom, hrvatskim i njemačkim jezikom.« (Malbaša 1978:43). Toj se raznolikosti pridružuje i *Narodnost*, dvopisamske latinično-ćirilične osječke novine koje 70.-ih godina 19. st. bilježe i pokušaj nametanja srpske književnojezične stilizacije osječkoj sredini.

Kada je pak riječ o utjecaju njemačkoga jezika na osječku čitateljsku publiku, može se reći da je njemački jezik u drugoj polovici 19. st. još uvijek znatan u sveukupnoj osječkoj izdavačkoj djelatnosti. No valja istaknuti da

⁵⁷ Često se oba genitivna lika — sa završnim *h* i bez njega — nađu u istom tekstu. Primjerice, u *Slavonskom Lloyd* u naslovu članka čitamo »Prodaja hrvatskih *stabala*« (5/1889.), a u tekstu članka prepoznatljivi zagrebački nastavak: »(...) radi prodaje 585 *komadah* hrastovih *stabalah* (...)« (5/1889.). I u *Viestniku Županije virovitičke* također se često u istom tekstu, čak i u istoj rečenici, pronalaze oba genitivna lika, npr.: »Otpis vis. kralj. Ministarstva trgovine glede naručbe i dobave *strojeva* i tvorničkih *sprava* za domaća poduzeća kod domaćih *proizvoditeljah*.« (3/1892.).

se u to vrijeme ustalilo dvojezično tiskanje — knjige i ponajprije stručna glasila izlaze i u hrvatskoj i u njemačkoj inačici:

Tako npr. statuti raznih društava, izvještaji pojedinih ustanova i poduzeća, gradska službena izdanja, a i mnogi drugi spisi postoje na oba jezika. Ta činjenica ukazuje na to, koliko je napredovala germanizacija, odnosno, da germanizacija ipak nije toliko napredovala, da bi mogla potisnuti hrvatski jezik u pozadinu. (Malbaša 1958:258)

Rečeno potvrđuje i godina izlaženja osječkoga prvijenca na hrvatskom jeziku, *Branislava*; Osječani u toj 1878. godini istodobno čitaju i novine na njemačkom jeziku: *Die Drau: Organ für Politik und Volkswirtschaft* (1868.—1929.) te *Esseker Zeitung: Organ für Politik, Volkswirtschaft und Unterhaltung* (1874.—1879.), a nakon *Branislava* do kraja stoljeća pokrenut će se još dvije novine na njemačkom jeziku: *Esseker Wochenblatt: Organ für Volkswirtschaft und Unterhaltung* (1881.) i *Slavonische Presse* (1885.).⁵⁸ U vrijeme, dakle, izrazite dominacije tiska na njemačkom jeziku, osječki *Branislav* nudi čitateljima i domaću, hrvatsku riječ, i to književnim jezikom razvijene zagrebačke škole.

Analizirane i ostale osječke novine s kraja 19. st. (*Slavonski Lloyd* i *Viestnik Županije virovitičke*) potvrđuju ista jezična obilježja koja je na svojim stranicama upisivao i osječki hrvatski prvijenac *Branislav*, odnosno dokazuju da su i osječke novine na hrvatskom jeziku (kojima ne pripada *Narodnost*) u svojim počecima prinisile učvršćivanju književnojezične stilizacije zagrebačke filološke škole koja je od tridesetih godina 19. st. pa do njegova kraja samo hrvatska i svehrvatska.

Literatura

- Batušić, Nikola (pr.). 1997. *Ivan Kukuljević Sakcinski. Izabrana djela*. Priredio Nikola Batušić. Zagreb : Matica hrvatska. 707 str.
- Bekavac, Ivan (ur.). 2005. *Narodne novine: zbornik uz 170. obljetnicu neprekinitoga izlaženja 1835.-2005*. Urednik Ivan Bekavac. Zagreb : Narodne novine. 381 str.
- Bösendorfer, Josip. 1939. Povijest tipografije u Osijeku. Dokinuće franjevačke i osnutak Divaldtove tiskare u Osijeku. *Građa za povijest književnosti hrvatske* 14, 113—146.
- Bösendorfer, Josip. 1942. Divaldiana u Osijeku. *Osječki zbornik* 1, 70—89.
- Broz, Ivan. 1906. *Hrvatski pravopis*. IV. nepromijenjeno izdanje. Priredio D. Boranić. Zagreb : Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade. 215 str.

⁵⁸ Vidi: Vinaj 1997:245—254, Vinaj 1998:41—42.

- Daničić, Đuro. 1850. *Mala srpska gramatika*. Beč. [Pretisak München : Verlag Otto Sagner, 1983.]. 120 str.
- Ђорђевић, Петар. 1971. *Хисторија српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*. Београд : Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије. 533 str.
- Firinger, Kamilo. 1936. Prve novine u Osijeku. *Zbornik Arheološkog kluba »Mursa«*, 333–335
- Firinger, Kamilo. 1952. Jedan pokušaj izdavanja novina u Osijeku 1813. *Historijski zbornik* 1–2, 190–192.
- Firinger, Kamilo. 1954. Ponovno spriječen pokušaj izdavanja novina u Osijeku 1835. *Historijski zbornik* 1–4, 226–227.
- Firinger, Kamilo. 1955. Osijek i narodni jezik u 1846. godini. *Slavonija danas* 6–7, str. 12.
- Fruk, Marina. 1997. Njemačko novinstvo u Osijeku. *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice* 4, 29–34.
- Fruk, Marina. 1998. Počeci njemačkog novinstva u Osijeku. *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice* 5, 79–83.
- Fruk, Marina. 2004. Njemačkojezično novinstvo u Hrvatskoj. *Riječki filološki dani* 5, 149–158.
- Grčević, Mario. 1997. Karadžićeva gledišta o hrvatskome jeziku. *Jezik XLV(1997):2*, prosinac 1997., 41–58.
- Grčević, Mario. 1998. Zablude o istočnohercegovačkim govorima kao dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnoga jezika. *Jezik XLVI(1998):2*, prosinac 1998., 41–56.; *Jezik XLVI(1999):3*, veljača 1999., 81–94.
- Ham, Sanda. 1998. *Jezik zagrebačke filološke škole*. Osijek : Matica hrvatska. 197 str.
- Ham, Sanda. 2005. Uloga narodnih novina u oblikovanju hrvatskoga književnoga jezika u 19. st. U zb. *Bekavac 2005*, 165–179.
- Ham, Sanda. 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb : Nakladni zavod Globus. 255 str.
- Ham, Sanda. 2011a. Kukuljevićev saborski govor iz 1843. *Vatrom i uzhićenjem govoriti o domovini i narodu svom (rad u tisku)*, Zagreb.
- Ham, Sanda. 2011b. Babukićevi prijateljski dopisi o latinici i ćirilici (I abeceda ima svoju filozofiju). *Požega: riječ, slika glazba. Radovi s kolokvija*, 21–41.
- Hergešić, Ivo. 2005. *Hrvatske novine i časopisi do 1848*. Zagreb : Matica hrvatska. 137 str.
- Horvat, Josip. 2003. *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*. Zagreb : Golden marketing i Tehnička knjiga. 484 str.

- Horvat, Rudolf. 1906. *Najnovije doba hrvatske povijesti (1790-1873)*. Zagreb : Matica hrvatska. 296 str.
- Ježić, Slavko. 1934. *Ilirska antologija*. Zagreb. 287 str.
- Laszowski, Emilije. 1936. Prve tiskare u Osijeku. *Hrvatski list* 25. 12. 1936., 21.
- Malbaša, Marija. 1954. Stodvadesetipet godina štamparske djelatnosti u Osijeku (1748.–1873.). *Osječki zbornik* 4, 105–140; *Osječki zbornik* 5, 209–232.
- Malbaša, Marija. 1958. Izdavačka djelatnost u Osijeku od sredine 18. do početka 20. stoljeća. *Osječki zbornik* 6, 257–301.
- Malbaša, Marija. 1978. *Povijest tiskarstva u Slavoniji*. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo. 146 str.
- Malbaša, Marija. 1979. Analiza i karakteristike tiskarsko-izdavačke djelatnosti u Osijeku. *Osječki zbornik* 17, 209–214.
- Maretić, Tomo. 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. III. nepromijenjeno izdanje. Zagreb : Matica hrvatska. 688 str.
- Medved, Ivan. 1924. Kada se u Osijeku počelo štampati Gajevim pravopisom? (Prilog osječkoj bibliografiji). *Jeka od Osjeka. Hrvatski zabavnik i kalendar kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku, za god. 1924.*, 86–89.
- Medved, Ivan. 1929. Prvi osječki tipografi i knjigoveže. *Jubilarni almanah Kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku*, 82–88.
- Obad, Vlado. 1989. *Slavonska književnost na njemačkom jeziku*. Osijek : Izdavački centar Revija. 284 str.
- Krtalić, Ivan. 1982. *Polemike u hrvatskoj književnosti*. Knjiga 2. Knjiga 4. Zagreb : Mladost.
- Polić, Martin. 1901. *Ban Dragutin grof Khuen-Héderváry i njegovo doba*. Zagreb : Izdao jedan hrvatski rodoljub. Tiskara i tipografija Mile Maravića. 224 str.
- Prohaska, Dragutin. 1913. *Ilirizam u Osijeku (1835.-1849.)*. Zagreb: Dionička tiskara u Zagrebu. 42 str.
- Rišner, Vlasta, Ivana Pepić. 2008. Poimeničenje u Vjesniku Županije virovićke iz 1918. godine. U zb. Rišner, Vlasta, Zlata Šundalić 2008, 69–88.
- Rišner, Vlasta, Zlata Šundalić (ur.). *Rad na dar. Zbornik radova studenata i profesora Filozofskoga fakulteta u Osijeku*. Uredile Vlasta Rišner i Zlata Šundalić. Osijek : Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. 306 str.
- Rišner, Vlasta, Maja Glušac. 2011. *Kroz mijene i dodire publicističkoga stila*. Osijek : Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. 256 str.

- Samardžija, Marko. 2001. *Jezikoslovne rasprave i članci. Franjo Iveković, Ivan Broz, Tomo Maretić, Vatroslav Rožić, Milan Rešetar, Antun Radić, Nikola Andrić, Dragutin Boranić*. Zagreb : Matica hrvatska. 584 str.
- Стојановић, Љубомир. 1924. *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*. Београд—Земун : Штампариија графичкога завода »Макарије«. 794 стр.
- Šindak, Jaroslav. 1961. O uredniku i značenju ilirskoga „Branislava« (1844—45). *Historijski zbornik*, IVX. Zagreb.
- Tafra, Branka. 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb : Matica hrvatska. 195 str.
- Tafra, Branka. 1995a. Obilježja hrvatske gramatičke norme do kraja 19. st. *Filologija* 24—25, 349—353.
- Tafra, Branka. 1995b. *Jezikoslovna razdvojba*. Zagreb : Matica hrvatska. 199 str.
- Tafra, Branka. 2003. Dijakronijski aspekti normiranja hrvatskoga jezika. *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002*, 305—319.
- Veber Tkalčević, Adolfo. 1876. *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*. III. izdanje. Zagreb. 225 str.
- Vinaj, Marina. 1997. Branislav — prve osječke novine na hrvatskom jeziku. *Osječki zbornik* 22—23, 245—254.
- Vinaj, Marina. 1998. *Povijest osječkih novina 1848.-1945*. Osijek : Muzej Slavonije Osijek. 50 str.
- Vinaj, Marina. 2002a. Osječki šaljivo-satirički listovi u zbirci novina Muzeja Slavonije. *Osječki zbornik* 26, 215—225.
- Vinaj, Marija. 2002b. Novine na njemačkom jeziku tiskane u Osijeku do početka Drugog svjetskog rata. *Znanstveni skup Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu. Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, 171—177.
- Vinaj, Marina. 2003. Građa za bibliografiju osječkih novina 1848.—1945. *Knjižničarstvo, glasnik Društva knjižničara Slavonije i Baranje* 1-2, 7—35.
- Vončina, Josip. 1997. Napomena o jeziku. U knj. Batušić 1997, 650—655.
- Vujić, Antun. 1997. *Hrvatski leksikon*. II. svezak. Zagreb : Naklada leksikon i Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«. 732 str.
- Zima, Luka. 1887. Někoje, većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine, *Djela JAZU* 7, Zagreb : U knjižarnici Jug. akademije L. Hartmana (Kugli i Deutsch.). 342 str.

Vrela

- Branislav, 1/1878., 2/1878., 3/1878., 7/1878., 40/1878.
Narodne novine, 20/1878., 30/1878., 31/1878., 37/1878., 38/1878., 39/1878.,
122/1878., 133/1878., 213/1878.
Narodnost, 16/1874.
Opći našastar arhivskog gradiva Državnoga arhiva u Osijeku, br.: 878.
Slavonski Lloyd: Službeno glasilo trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju — Slavonischer Lloyd: Officielles Organ der Handels und Gewerkekammer für Slavonien, 2/1889., 5/1889., 10/1889., 18/1889.
Viestnik Županije virovitičke: List za unapredjenje javne uprave i društvenog života, 1/1892., 3/1892., 4/1892., 8/1892.

The beginnings of Croatian-language journalism in Osijek

Abstract

This paper describes journalistic publishing activity of the nineteenth century in Osijek, with special reference to the publishing of newspapers in the Croatian language. It describes and compares spelling and grammatical features of the first Croatian newspaper in Osijek — *Branislav* (1878) — with the language of the Zagreb newspaper *Narodne novine*. Their language is in correlation with the language of *Narodnost* (1874), a Latin/Cyrillic newspaper which appeared in Osijek four years before *Branislav*, and whose linguistic features depart from the Croatian language norm of the nineteenth century. The influence of *Narodnost* on other newspapers that appeared in Osijek until the end of the nineteenth century is confirmed by the language of two official gazettes: the bilingual Croatian/German *Slavonski Lloyd* (1889) and *Viestnik Županije virovitičke* (1892).

Ključne riječi: osječke novine u 19. st., jezik osječkoga Branislava i Narodnosti, Slavnskoga Lloyda i Viestnika Županije virovitičke, hrvatski književni jezik 19. st.

Key words: Osijek newspapers in the 19th century, the language of the newspapers *Branislav* and *Narodnost*, *Slavonski Lloyd* and *Viestnik Županije virovitičke*, standard Croatian language of the 19th century